

ABDURAUUF FITRATNING BADIY-ADABIY MEROSI VA UNING O‘ZBEK ADABIY TAFAKKURIDAGI O‘RNI

Erkinova Mohira Otaxon qizi

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

2-bosqich magistranti

mohiraerkinova381@gmail.com

+99899-960-94-62

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 24.02.2026

Revised: 25.02.2026

Accepted: 26.02.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*Abdurauf Fitrat,
jadidchilik harakati,
milliy uyg‘onish,
ma‘rifatparvarlik,
o‘zbek adabiyoti,
dramaturgiya,
publitsistika, badiiy
tafakkur, ijtimoiy ong,
tarixiy xotira.*

Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkistonda yuz bergan milliy uyg‘onish jarayoni jadidchilik harakati kontekstida tahlil qilinadi hamda Abdurauf Fitrat ijodining ushbu tarixiy-madaniy jarayondagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda Fitratning nasriy, dramatik va publitsistik asarlari orqali milliy ongni uyg‘otish, ijtimoiy tafakkurni yangilash, ma‘rifatparvarlik va erkinlik g‘oyalari targ‘ib etishdagi badiiy-estetik qarashlari tahlil etiladi. Shuningdek, Fitrat ijodida Sharq va G‘arb madaniy tafakkurining sintezi, an‘anaviy mumtoz adabiyot unsurlarining zamonaviy ijtimoiy mazmun bilan uyg‘unlashuvi masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Maqolada Fitrat dramaturgiyasining tarixiy xotira, milliy o‘zlik va ijtimoiy tanqidni ifodalashdagi o‘ziga xos jihatlari ochib berilib, uning ijodi o‘zbek adabiyotini ijtimoiy mas‘uliyatli va g‘oyaviy yo‘naltirilgan bosqichga olib chiqqan innovatsion fenomen sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari Fitrat badiiy merosining milliy adabiyot taraqqiyotidagi fundamental ahamiyatini asoslab beradi.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan tub burilishlar jadidchilik harakati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, mazkur harakat milliy ongning uyg‘onishi, ma‘rifatparvarlik g‘oyalari yoyilishi hamda jamiyatni zamonaviy taraqqiyot yo‘liga yo‘naltirishga qaratilgan keng qamrovli ijtimoiy-madaniy jarayon sifatida namoyon bo‘ldi. Mustamlakachilik sharoitida shakllangan bu harakat, avvalo, ta‘lim tizimini isloh qilish, milliy til va adabiyot mavqeini mustahkamlash hamda ijtimoiy tafakkurni yangilashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. Ana shu murakkab va ziddiyatli tarixiy jarayonda Abdurauf Fitrat yetakchi adabiy va ma‘rifiy arboblardan biri sifatida maydonga

=====
chiqdi. U jadidchilik mafkurasining nazariy va amaliy asoslarini shakllantirishda faol ishtirok etib, o'z asarlari orqali millatning siyosiy, madaniy va ma'naviy uyg'onishiga kuchli turtki berdi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, Fitrat jadidchilik harakatining faqat targ'ibotchisi emas, balki uning g'oyaviy-intellektual konsepsiyasini ishlab chiqqan yetuk mutafakkirlaridan biri hisoblanadi. Fitrat ijodiy merosining alohida ahamiyati shundaki, u yangi o'zbek adabiyotining shakllanishida badiiy tafakkur, janr va uslub jihatidan muhim yangiliklar kiritdi. Uning nasriy, dramatik va she'riy asarlarida an'anaviy mumtoz adabiyot unsurlari zamonaviy ijtimoiy mazmun bilan uyg'unlashib, yangi estetik sifat kasb etdi. Xususan, Fitrat adabiyotga ijtimoiy mas'uliyat, tarixiy xotira va milliy o'zlik masalalarini olib kirib, badiiy asarni jamiyatni uyg'otuvchi faol vosita darajasiga ko'tardi. Fitratning badiiy merosi, avvalo, millat uyg'onish g'oyasiga xizmat qilgani bilan ajralib turadi. Uning asarlarida xalqni jaholatdan qutqarish, ilm-ma'rifatga chorlash, erkin tafakkur va adolatli jamiyat barpo etish masalalari markaziy o'rin egallaydi. Bu jihatdan Fitrat ijodi ijtimoiy ongini yangilash, zamonaviy tafakkurni qaror toptirish va milliy adabiyotning g'oyaviy-estetik ufqlarini kengaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Fitratning badiiy dunyoqarashi Sharq va G'arb madaniy tafakkurining o'ziga xos sintezi asosida shakllangan bo'lib, bu holat uning ijodiy merosida estetik rang-baranglik va g'oyaviy teranlikni ta'minlagan muhim omillardan biridir. Xususan, Istanbulda tahsil olishi Fitratning adabiy-estetik qarashlari rivojida hal qiluvchi bosqich bo'lib, u bu davrda turk adabiyoti, Yevropa dramaturgiyasi hamda zamonaviy falsafiy tafakkur bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ldi. Tadqiqotchilar qayd etishicha, aynan Istanbul muhiti Fitratni an'anaviy diniy-ma'rifiy qarashlardan ijtimoiy mas'uliyatli, modern tafakkur sari yetaklagan. Fitrat ijodiga Usmonli adabiyotida keng yoyilgan ma'rifatparvarlik, erkinlik va milliy uyg'onish g'oyalari kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sir, avvalo, adabiyotning jamiyat hayotidagi faol roli, milliy o'zlikni anglash va ozodlik g'oyalarining badiiy ifodasida namoyon bo'ladi. Jumladan, Fitrat asarlarida millat taqdiri, tarixiy xotira va ijtimoiy adolat masalalarining markazga chiqarilishi uning Usmonli ma'rifatparvarlari bilan g'oyaviy mushtarakligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Fitrat Sharq adabiy an'alaridan uzilib ketmadi, balki mumtoz o'zbek hamda fors-tojik adabiyotining boy estetik tajribasini zamonaviy g'oyalar bilan uyg'unlashtira oldi. U mumtoz adabiyotga xos ramziy tafakkur, badiiy obrazlilik va poetik uslublarni yangi davr ijtimoiy mazmuni bilan boyitib, adabiyotda yangicha ifoda imkoniyatlarini yaratdi. Bu holat Fitratni nafaqat madaniyatlararo ko'prik vazifasini bajargan ijodkor, balki o'zbek adabiyotini modernlashuv yo'liga olib chiqqan yetuk mutafakkir sifatida baholash imkonini beradi.

Fitrat nasriy ijodida publitsistik ruh ustuvor bo'lsa-da, badiiylik va ramziy ifodalar yetarlicha o'rin olganligi uning asarlarini nafaqat ilmiy, balki adabiy jihatdan ham qiziqarli qiladi. Uning "Munozara" asari jadid nasrining dastlabki va eng muhim namunalaridan biri bo'lib, unda qadimiy ta'lim tizimi bilan yangi usul maktablari o'rtasidagi ziddiyat dialog

shaklida badiiy ifoda etiladi. Asarda Fitrat ochiq didaktik yo'lni tanlasa-da, personajlarning nutqlari va ularning qarashlari orqali ijtimoiy, madaniy va ma'naviy muammolar chuqur tahlil qilinadi. Shu tariqa, asar nafaqat ma'rifiy pedagogik vosita, balki adabiy dialog maydoni sifatida ham xizmat qiladi. Shuningdek, "Sayha" va "Rahbari najot" kabi nasriy asarlarida Fitrat nasr va publitsistikaning chegaralarini uyg'unlashtirgan holda millatning ma'naviy uyg'onishi, bilimga intilish va ijtimoiy ongning rivojlanishi masalasini markazga qo'yadi. Bu asarlarda badiiy murakkablik minimal bo'lishiga qaramay, g'oyaviy ta'sir kuchi kuchli bo'lib, ular o'z davrida milliy ma'rifat va ijtimoiy tafakkurga sezilarli hissa qo'shgan. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, Fitrat nasrida shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat, eski va yangi qadriyatlarning qarama-qarshiligi, hamda ma'rifatparvarlik g'oyalari badiiy vositalar orqali ochiq-oydin ifodalanadi. Bu jihat uning asarlarini faqat pedagogik va publitsistik material emas, balki o'zbek adabiyotida yangi tafakkur tizimini shakllantiruvchi badiiy fenomen sifatida qarash imkonini beradi. Shu tariqa, Fitrat nasriy ijodi milliy uyg'onish davrida badiiy-estetik va g'oyaviy yangiliklar manbai sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Fitrat o'zbek dramaturgiyasining asoschilaridan biri sifatida alohida e'tirof etiladi. Uning "Abulfayzxon", "Temur sag'anasi" va "Chin sevish" kabi dramatik asarlari nafaqat tarixiy mavzularni yoritadi, balki o'z davrining zamonaviy ijtimoiy muammolarini ham badiiy tafakkur vositasida o'rganishga qaratilgan. Fitrat dramalarida tarixiy kontekst, siyosiy va ijtimoiy hodisalarni ramziy obrazlar orqali ifodalash uslubi an'anaviy sahna san'atidan farq qiladigan innovatsion xususiyatga ega. Xususan, "Abulfayzxon" tragediyasida davlat boshqaruvidagi inqiroz, zolimlik va mas'uliyatsizlik oqibatlari fojiali obrazlar orqali ochib beriladi. Asardagi tarixiy voqealar nafaqat o'tmish faktlarini qayta tiklash, balki ramziy xarakterga ega bo'lib, muallif o'z davridagi siyosiy va ijtimoiy holatga bevosita ishora qiladi. Shu jihatdan, Fitrat dramatik ijodi ijtimoiy tanqid, ma'naviy uyg'onish va tarixiy tafakkur vositasi sifatida adabiyotda o'ziga xos o'ringa ega. Bundan tashqari, Fitrat dramalarida personajlarning ichki dunyosi va qarashlari orqali shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat, etnik va ma'naviy qadriyatlarning qarama-qarshiligi badiiy tarzda yoritiladi. "Temur sag'anasi" asarida esa milliy qahramonlik, tarixiy xotira va xalqning birligi masalalari dramatik vaziyatlar orqali ochiladi, bu esa Fitrat dramaturgiyasining milliy uyg'onish g'oyasi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Shu tariqa, Fitrat dramaturgiyasi nafaqat o'zbek sahna san'atining rivojlanishida muhim tarixiy bosqichni tashkil etadi, balki badiiy tafakkur, g'oyaviy chuqurlik va ramziy ifoda jihatidan ham adabiy yutuq sifatida baholanadi. U o'z asarlari orqali tarixiy mavzularni zamonaviy ijtimoiy kontekstga bog'lab, milliy adabiyotda dramatik janrni boyitdi.

Abdurauf Fitrat ijodi o'zbek adabiyotini an'anaviy shakllardan ijtimoiy mas'uliyatli, g'oyaviy yo'naltirilgan adabiyot bosqichiga olib chiqdi. U badiiy obrazlar orqali nafaqat shaxsiy hissiyot va lirika, balki jamiyatdagi muammolarni ko'tarish, tarixiy voqealarga zamonaviy nigoh bilan qarash hamda adabiy janrlarni yangilash borasida muhim tajriba

yaratdi. Fitrat nasriy va dramatik ijodida publitsistik ruh badiiy ifoda bilan uyg'unlashib, asarlar ijtimoiy ta'sir kuchiga ega bo'ldi, bu esa uning ijodini o'z davri adabiyotida innovatsion hodisa sifatida ajratib turadi. Shu bilan birga, Fitratning badiiy merosi mustamlakachilik sharoitida milliy ongini saqlab qolish va rivojlantirish yo'lida amalga oshirilgan jasoratli adabiy harakat sifatida qadrlanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, uning ijodi milliy ma'rifatparvarlik, erkin tafakkur va madaniy uyg'unlashish g'oyalarini shakllantirishga sezilarli hissa qo'shgan. Fitrat badiiy merosi nafaqat o'z davrida, balki keyingi avlod o'zbek adabiyotshunosligi uchun ham ilmiy manba sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, milliy adabiyotning rivojlanishida fundamental rol o'ynadi. Shunday qilib, Fitrat ijodi o'zbek adabiyotida badiiy tafakkur, g'oyaviy chuqurlik va tarixiy ongini uyg'unlashtirgan, milliy uyg'unlashish davrida adabiyotning ijtimoiy-madaniy funksiyasini yangi darajaga olib chiqqan noyob fenomen sifatida baholanadi. Uning merosi bugungi kunda ham milliy adabiyot, dramaturgiya va publitsistika tahlilida asosiy tadqiqot obyekti bo'lib qolmoqda.

Muhtasar qilib aytganda, Abdurauf Fitratning badiiy-adabiy merosi o'zbek adabiyotida milliy uyg'unlashish davrining intellektual va estetik asoslarini shakllantirgan muhim manba sifatida qadrlanadi. Uning nasriy, dramatik va she'riy asarlari nafaqat badiiy go'zallikni, balki millat taqdiri, ijtimoiy adolat, ma'naviy erkinlik va ilm-ma'rifat g'oyalarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Fitrat asarlarida shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat, tarixiy xotira va ijtimoiy mas'uliyat mavzulari badiiy obrazlar, dialog va dramatik vaziyatlar orqali ifodalangan. Bugungi kunda Fitrat merosi nafaqat adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan, balki milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni tiklash va jamiyatning estetik-didaktik ehtiyojlarini qondirish jarayonida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun Fitrat ijodi o'zbek adabiyotida tarixiy va g'oyaviy jihatdan innovatsion fenomen sifatida qadrlanadi, u zamonaviy adabiy tahlil va pedagogik tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy asosni taqdim etadi. Shu tariqa, Fitrat badiiy merosi milliy uyg'unlashish davrining ijtimoiy, ma'naviy va estetik muhitini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. Jadidchilik va Fitrat tafakkuri. – Toshkent: Fan, 2002.
2. Fitrat A. Munozara. – Toshkent: O'zdavnashr, 1911.
3. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Rasulov A. O'zbek dramaturgiyasi va Fitrat. – Toshkent: Fan, 1998.
5. Yo'ldoshev Q. Jadid she'riyati poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
6. Mirvaliyev S., Sharipov U. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Universitet, 1993.